

jeszcze nie jest dostatecznym rozszerzeniem kresu liczb. Mianowicie działaniem wyższym od mnożenia jest potęgowanie. Jeżeli wykładnik jest liczbą całkowitą jest to zawsze możliwe. Lecz działanie odwrotne w wypadku ogólnym jest niemożliwe. Niema np. liczby wymiernej, której kwadrat równałby się 2. Należy więc tworzyć nowe liczby, zwane niewymiernymi. Pozwoli to nam rozwiązać oba zagadnienia: znaleźć pierwiastek każdej liczby dodatniej i zmierzyć każdy odcinek.

Grecy nie znali teorii liczb rzeczywistych; zastępowała ją ponieważ teoria proporcji. Wszystkie działania były wykonywane geometrycznie na odcinkach. Dopiero w XIX wieku nastąpiła rewizja pojęć zasadniczych, dotyczących się liczby. Pojawiły się liczne prace, dotyczące zakresu teorii liczb. Na wymienienie zasługują rozprawy Dedekinda, Cantora i Weierstrassa. Rozprawy Dedekinda i Cantora zawierają dwa punkty widzenia na liczby niewymierne. Pierwsza z nich oparta jest na pojęciu przekroju, druga na pojęciu ciągów.

TEORIA DEDEKINDA. Przekrojem nazywamy podział wszystkich liczb wymiernych na dwie klasy, z zachowaniem następujących warunków: każda liczba I klasy ma być mniejszą od każdej liczby II klasy; ani jedna klasa nie może być pusta /t.j. nie zawierać wcale liczb/; obie klasy razem

wzięte powinny stanowić zbiór wszystkich liczb wymiernych. Pierwszą klasą nazywamy również klasę niższą, a drugą klasę wyższą. Istnieją przekroje trzech rodzajów:

1. W klasie niższej jest liczba największa, a w wyższej, niema liczby najmniejszej;

2. w klasie niższej niema liczby największej, za to w wyższej jest liczba najmniejsza;

3. w klasie niższej niema liczby największej i w klasie wyższej niema liczby najmniejszej.

Nie może być przekroju, w którym pierwsza klasa posiada liczbę największą, a klasa druga - najmniejszą. Trzeci rodzaj przekroju jest najważniejszy. Ze takie przekroje istnieją, dowieść można przy pomocy następującego przykładu: jeżeli mamy dwie liczby a i b , to musi zachodzić jeden ze związków: $a=b$, $a>b$ albo $a<b$

Podnieśmy teraz dowolną liczbę wymierną do kwadratu i porównajmy ją z liczbą 2. Równość jest wykluczona, gdyż nie istnieje taka liczba wymierna, która podniesiona do kwadratu równałaby się 2. Może więc być tylko:

$$w^2 > 2 \quad \text{albo} \quad w^2 < 2$$

Możemy podzielić teraz wszystkie liczby wymierne na dwie klasy. Do I zaliczymy liczby ujemne, 0 i liczby dodatnie, których kwadrat jest mniejszy od 2, do II zaś te, które mają kwadrat większy od 2. Przekrój jest więc określony

Każda bowiem liczba należy do jednej z klas, przytem wszystkie liczby I klasy są mniejsze od wszystkich liczb II klasy. Oznaczywszy liczbę I klasy przez w_I , a liczbę II klasy przez w_{II} , będziemy mogli napisać:

$$w_I^2 < 2 \quad i \quad w_{II}^2 > 2$$

a stąd

$$w_I^2 < w_{II}^2$$

oraz

$$w_I < w_{II}$$

DOWÓD: Stwierdzić łatwo, że tu niema w pierwszej klasie liczby największej ani liczby najmniejszej - w drugiej.

Niech dowolna liczba $a > 0$ należy do pierwszej klasy. Dowiedzimy, że istnieje liczba większa od a (o pewną liczbę $\varepsilon > 0$), należąca również do I klasy. Mamy więc dowieść, że jeżeli $a^2 < 2$, to można znaleźć taką liczbę dodatnią ε , by także

$$(a + \varepsilon)^2 < 2$$

Wolno nam przypuścić, że $\varepsilon < a$. Jeżeli lewą stronę nierówności rozwinjemy, otrzymamy:

$$a^2 + 2a\varepsilon + \varepsilon^2 < 2$$

Oznaczywszy przez r różnicę $2 - a^2$, $r > 0$, wtedy

$$1/1. \quad \varepsilon(2a + \varepsilon) < r$$

Ponieważ zaś

$$\varepsilon < a$$

nierówność /1/ będzie spełniona, jeżeli:

A stąd

$$3a\varepsilon < r$$

$$\varepsilon < \frac{r}{3a}$$

Nowa zatem liczba należyć będzie do klasy I, jeżeli tylko większą będzie od a o $\varepsilon < \frac{r}{3a}$

$$\text{W rzeczy samej } (a+\varepsilon)^2 = a^2 + 2a\varepsilon + \varepsilon^2 =$$

$$a^2 + \varepsilon \cdot (2a + \varepsilon) < a^2 + 3a\varepsilon$$

Gdy zamiast $3a\varepsilon$ napiszemy $2a^2$ nierówność wzmocnimy.

Znajdziemy

$$(a+\varepsilon)^2 < 2a^2$$

Tak samo udowodnimy, że tu i w klasie II-ej niema liczby najmniejszej.

Jak już mówiliśmy przekroje mogą być tylko trzech rodzajów. Nie może istnieć np. taki przekrój, aby klasa niższa posiadała liczbę największą, a wyższa najmniejszą. Niech będzie największą liczbą I klasy, a r najmniejszą liczbą klasy II. Zachodzi więc nierówność $r > l$. Weźmy średnią arytmetyczną obu liczb:

$$l < \frac{r+l}{2} < r$$

Więc liczba $\frac{r+l}{2}$ nie może należeć do żadnej z klas

Dochodzimy do wniosku, że podział ten nie jest przekrojem. Z pojęcia przekroju wynika, że można znaleźć dwie liczby, należące do różnych klas i różniące się tak mało między sobą, jak się to nam podoba. Niech liczba a należy do niższej klasy, zaś b do wyższej. Podzielmy różnicę

$b-a$ na n równych części. Utwórzmy następnie postęp:

$$a, a + \frac{b-a}{n}, a + 2 \frac{b-a}{n}, a + 3 \frac{b-a}{n} + \dots + b$$

Gdyby 2 kolejne liczby zawsze należały do tej samej klasy, to wszystkie wyrazy postępu należałyby do klasy I, gdyż do niej należy pierwszy wyraz a , różnica zaś może być dowolnie małą. Z założenia jednak wiemy, że ostatni wyraz b należy do klasy II. Muszą więc istnieć dwie kolejne liczby, należące do różnych klas, różniące się od siebie o $\frac{b-a}{n}$, gdzie a i b są liczbami stałymi, zaś n liczbą dowolnie wielką.

Niech danym będzie równanie $x^2 = 2$. Można wszystkie liczby podzielić na dwie klasy, wyrażające z dowolną dokładnością x /jedna z nadmiarem, druga z niedomiarem/, przyczem do I klasy należyć będą liczby mniejsze od x , a do II-ej większe od x . Każda zatem liczba będzie musiała spełniać nierówność

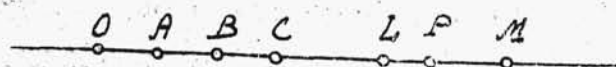
$$w_x^2 < 2 \quad \text{albo} \quad w_x^2 > 2$$

Możemy uważać liczbę za określoną, gdy znamy wszystkie liczby mniejsze i większe od niej, t.j. gdy o każdej liczbie potrafimy powiedzieć, czy jest od niej większą czy mniejszą. Gdy znamy przekrój, znana jest również liczba przez niego wyrażona /wymierna bądź też niewymierna/. Wymierna, gdy przekrój jest 1-go lub 2-go rodzaju; niewymierna, gdy przekrój jest trzeciego rodzaju. Zbiór wszyst-

kich liczb, które dają się określić za pomocą przekroju, zwie się zbiorem liczb rzeczywistych.

Niech będą dane dwie liczby rzeczywiste α i β . Liczbie α odpowiada przekrój, w którym dowolną liczbę klasy niższej oznaczymy przez a , zaś dowolną liczbę klasy wyższej przez A . Odpowiednio względem β liczbą klasy niższej niech będzie b , klasy wyższej B . Może się zdarzyć że przekroje będą identyczne. W takim razie powiemy, że liczba $\alpha = \beta$. Gdy $\alpha \neq \beta$, przekroje nie są identyczne. Zastanówimy się nad tym wypadkiem. Nie każda liczba, należąca do klasy I względem liczby α , należy do I kl. względem β . Jedną z tych liczb niech będzie a . Jeżeli zachodzi nierówność $\alpha > a > \beta$, to mówimy, że $\alpha > \beta$. Jeżeli zaś istnieje taka liczba b , że $\alpha < b < \beta$, to $\alpha < \beta$. Jaśniejszą będzie tutaj interpretacja geometryczna.

Na zasadzie umowy można każdej liczbie podporządkować punkt lub odcinek. Niech więc liczbie 1 odpowiada odcinek OA . W takim razie liczbie 2 odpowiadać będzie odcinek OB , liczbie 3 — OC i t.d. Możemy również wprowadzać

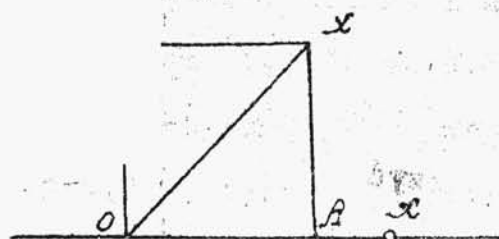

Rys. 9.

odcinki, odpowiadające liczbom ułamkowym, np. $\frac{1}{2}$.
Dzielimy w tym ce-

lu jednostkę na $\frac{1}{2}$ części równych i takich części odka-
damy P . Otrzymamy w ten sposób zbiór punktów wymiernih.
Zjawia się pytanie, czy zostały już wyczerpane wszystkie
punkty na prostej. Łatwo odpowiedzieć przecząco. Gdybyś-
my bowiem zbudowali kwadrat na jednostce OA i zachcieli
zmierzyć jego przekątną OX , to okazałoby się, że jej
nie odpowiada żadna liczba wymierna, bo X jest z OA nie-
współmierne. Jakkolwiek blisko wybierzemy na prostej dwa
punkty wymierne L i M , zawsze istnieje pomiędzy nimi
pośredni punkt wymierny, np. środek odcinka LM punkt
 P . Tę własność zbioru nazywamy gęstością. Można ją wy-
razić również w ten sposób: nie istnieje punkt wymierny,
który byłby najbliższym danego punktu wymiernego. Własność
gęstości posiada więc zbiór liczb wymiernih. Jednakże
punkty wymierne nie stanowią wszystkich punktów prostej.
Gdybyśmy bowiem na odcinku wymiernym OA zbudowali kwa-
drat i odłożyli na prostej jego przekątną OX , to punkt
 X nie upadłby na żaden z punktów wymiernih. Podobnie
ma się rzecz z liczbami. Gdybyśmy przyjęli OA za jedno-
stkę i chcieli zapomocą niej wyrazić OX , to nie zna-
leźlibyśmy takiej liczby całkowitej ani ułamkowej, która-
by wskazywała, ile razy jednostka lub jakakolwiek jej
część mieści się w OX . Możemy utworzyć przekrój, w
którym do I klasy zaliczymy wszystkie odcinki wymierne.

Rys. 10.

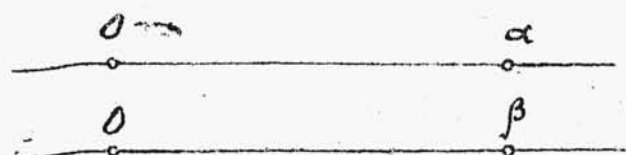
mniejsze od OX , do II
zaś wszystkie wymierne
odcinki większe od OX .
Punkt X , oddzielający
obie klasy, odgranicza-
jący końce odcinków więk-

szych i mniejszych od OX nazywamy punktem niewymiernym.
Jego miarę, t.j. odpowiadającą mu liczbę, nazwiemy liczbą
niewymierną. Wprowadzenie więc liczb niewymiernych pozwala
nam rozwiązać dwa zagadnienia: znaleźć pierwiastek równania
kształtu $x^2 = 2$ i zmierzyć dowolny odcinek przy pomocy da-
nej jednostki.

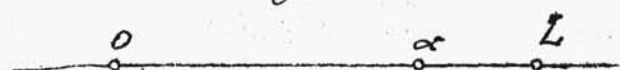
O k r e ś l e n i e   r ó w n o ś c i   i   n i e - r ó w n o ś c i   d l a   l i c z b   n i e w y m i e r - n y c h .

Niech będą dane dwie liczby niewymierne α i β . Rów-
ność tych liczb będziemy uważać za równoznaczną z identycz-
nością odpowiednich przekrojów; wtedy obie klasy niższe
zlewają się ze sobą; tak samo i klasy wyższe. Niech licz-
bie α odpowiada punkt α , liczbie zaś β punkt β /przy
tej samej jednostce miary/. Jeżeli $\alpha = \beta$, to rzecz jasna
że oba punkty są jednakowo odległe i z tej samej strony
punktu 0 położone /rys. 11/. Przypuścimy teraz, że $\alpha \neq \beta$
To znaczy, że przekroje odpowiadające nie są identyczne

Rys. 11.

Rys. 12.

Jeżeli zaś istnieje wymierny punkt M na lewo od punktu α a na prawo od β /liczba wymierna M mniejsza od α i większa od β /, wtedy $\alpha > \beta$ /rys. 13/.

Rys. 13.

Określenie sumy, różnicy, iloczynu i ilorazu liczb niewymiernych.

Niech będą dane dwie liczby niewymierne α i β . Tworzą one przekroje; każdą liczbę wymierną, należącą do klasy niższej przekroju α oznaczmy przez a , należącą zaś do klasy wyższej przez A . Dla liczby β odpowiednio oznaczmy liczby tych 2 klas przez b i B . Wtedy

$$a < \alpha < A \quad \text{ i } \quad b < \beta < B$$

Oczywiście jest, że $a+b < A+B$. Można znaleźć taką sumę $a+b$ niższej klasy /suma niższa/ i taką sumę $A+B$

i klasy niższe, zarówno i wyższe nie zlewają się ze sobą. Jeżeli istnieje taki punkt wymierny L /liczba wymierna L większa od α i mniejsza od β /, który leży na prawo od α i na lewo od β , to mówimy, że $\alpha < \beta$ /rys. 12/. Je-

klasy wyższej /sumę wyższą/, aby różnica

$$(A+B)-(a+b)=(A-a)+(B-b)$$

była tak małą, jak sobie życzymy. Wobec tego jest rzeczą niemożliwą, aby istniały 2 liczby r i l , czyniące zadość nierówności

$$a+b < r+l < A+B$$

Byłoby bowiem $(A+B)-(a+b) > l-r$ co przeczy warunkowi, że lewa strona nierówności jest zmienną dowolnie małą. Może więc być tylko jedna liczba większa od wszystkich sum niższych i mniejsza od wszystkich sum wyższych. Określmy następujący przekrój: do klasy wyższej zaliczmy liczby wymierne większe od wszystkich sum $a+b$ do klasy niższej wszystkie pozostałe liczby wymierne. Ten przekrój określa pewną liczbę wymierną albo niewymierną, którą nazywamy sumą liczb niewymiernych $\alpha + \beta$.

W ten sam sposób moglibyśmy określić odejmowanie liczb niewymiernych. Dojdziemy jednak do tego określenia nieco inną drogą. Nazwiemy przeciwnymi takie 2 liczby, które w sumie dają zero. Niech $\alpha > 0$ będzie liczbą niewymierną, określoną zapomocą przekroju; α oznacza w nim liczbę wymierną klasy niższej, zaś A klasy wyższej. Utwórzmy nowy przekrój z liczb przeciwnych; do klasy niższej zaliczmy liczby $-A$, do klasy wyższej $-\alpha$. Ten przekrój określa nową liczbę, przeciwną do α ; którą oznaczymy przez $-\alpha$

Łatwo udowodnić, że suma $\alpha + (-\alpha)$ równa jest 0. Trzeba tylko uważać zero za liczbę określoną przez przekrój z liczb dodatnich w wyższej i ujemnych w niższej klasie. Tak więc określamy odejmowanie przez sprowadzenie do dodawania

$$\alpha - \beta = \alpha + (-\beta)$$

Niech będą 2 liczby niewymierne $\alpha > 0$ i $\beta > 0$ dane zapomocą przekrojów a, A oraz b, B . Utwórzmy iloczyny ab i AB . Zawsze $ab < AB$

$$AB - ab = A(B - b) + b(A - a)$$

Różnice $A - a$ i $B - b$ mogą być tak małe, jak nam się podoba; taką też może być różnica $AB - ab$. Może więc istnieć tylko jedna liczba większa od ab i mniejsza od

AB /patrz określenie $\alpha + \beta$. Utwórzmy przekrój następujący: do klasy wyższej zaliczmy liczby wymierne, większe od wszystkich iloczynów AB do klasy niższej pozostałe liczby wymierne. Liczbę, wyznaczoną zapomocą tego przekroju, nazywamy iloczynem liczb niewymiernych $\alpha \beta$. Łatwo można określić mnożenie dla liczb ujemnych. Niech $\alpha < 0$ i

$\beta > 0$ W takim razie $-\alpha > 0$. Iloczyn $(-\alpha) \cdot \beta$ jest liczbą przeciwną względem $\alpha \cdot \beta$ czyli $\alpha \cdot \beta = -[(-\alpha) \cdot \beta]$

Jeżeli $\alpha < 0$ i $\beta < 0$, to i w tym razie można sprowadzić mnożenie tych liczb do mnożenia liczb dodatnich. Mianowicie:

$$\alpha \cdot \beta = (-\alpha) \cdot (-\beta).$$

gdzie $-\alpha$ i $-\beta$ są to liczby większe od zera.

Niech będzie liczba niewymierna $\alpha > 0$, określona p przez przekrój, w którym α oznacza liczbę klasy I, zaś β liczbę klasy II. Utwórzmy nowy przekrój, w którym do klasy niższej zaliczymy liczby wymierne mniejsze od zera, zero, oraz liczby kształtu $\frac{1}{\beta}$ a do wyższej pozostałe liczby wymierne. Liczbę wyrażoną przez ten przekrój nazywamy odwrotnością liczby α i oznaczamy przez $\frac{1}{\alpha}$. Jeśli $\alpha < 0$, to odwrotność liczby α , czyli $\frac{1}{\alpha}$ określimy jako równą liczbie $\frac{1}{-\alpha}$ gdzie $-\alpha > 0$. Możemy teraz zastąpić dzielenie liczb niewymiernych przez mnożenie. Iloraz $\frac{\alpha}{\beta}$ jest niczem innym, jak iloczynem liczby α przez odwrotność β , czyli

$$\frac{\alpha}{\beta} = \alpha \cdot \frac{1}{\beta}$$

Nietrudno byłoby wykazać, że wszystkie prawa, dotyczące działań algebraicznych nad liczbami wymiernymi, jak przestawność sumy, przemienność iloczynu i t.p., są słuszne i dla liczb niewymiernych.

Przekroje w dziedzinie

liczb rzeczywistych.

Podobnie jak tworzyliśmy przekroje zbioru liczb wymiernych, możemy tworzyć przekroje w dziedzinie wszystkich liczb rzeczywistych. Zachodzi jednak pewna różnica. Nie może się, mianowicie, zdarzyć, aby klasa I nie miała

Liczby największej i I nie miała liczby najmniejszej. Nie istnieje więc liczba większa od wszystkich liczb klasy niższej, a mniejsza od wszystkich liczb klasy wyższej. Mogą zajść zatem tylko 2 wypadki przekrojów: 1/ pierwsza klasa posiada liczbę największą, a druga nie posiada najmniejszej; 2/ pierwsza klasa nie posiada liczby największej, a druga posiada liczbę najmniejszą. Widzimy, że w ten sam sposób zbiór liczb rzeczywistych rozszerzyć się nie da. Zbiór taki nazywamy zbiorem zamkniętym.

Aby wykazać, że zbiór liczb rzeczywistych jest istotnie zamkniętym, utworzymy przekrój w dziedzinie tych liczb. Niech $\mathcal{I}$ oznacza klasę niższą przekroju, $\mathcal{U}$ zaś klasę wyższą. Następnie utworzymy drugi przekrój w dziedzinie liczb wymiernych. Do klasy niższej $\mathcal{I}$ zaliczymy te liczby wymierne, które należą w pierwszym przekroju do klasy $\mathcal{I}$, a do klasy wyższej $\mathcal{U}$ liczby, należące do klasy $\mathcal{U}$. Ten ostatni przekrój określa liczbę α , która może być wymierną lub niewymierną. Wypuścimy, że α jest liczbą wymierną, należącą do klasy niższej. Będzie to największa liczba $\mathcal{I}$. Należy ona również do klasy $\mathcal{I}$. Wypuścimy, że liczba niewymierna β , należąca do klasy $\mathcal{I}$, jest większa od α . Pomiędzy liczby α i β możemy wstawić nieskończenie wiele liczb wymiernych i niewymiernych. Jedną z liczb wymiernych niech będzie ω .

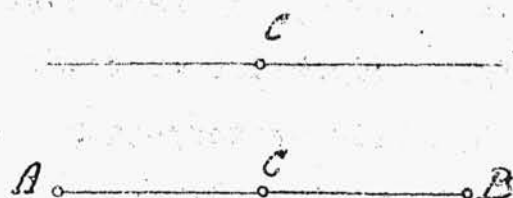
$$\alpha < \omega < \beta$$

Jako mniejsze od β należałoby do klasy T , a tym samym do T_1 . Jest to sprzeczne z tym, że α ma być największą liczbą klasy T_1 . Największa zatem liczba klasy T_1 , jest to zarazem największa liczba klasy T . Podobne rozumowanie pokazałoby nam, że najmniejsza liczba klasy U_1 jest najmniejszą liczbą wymierną klasy U . Rozpatrzmy teraz wypadek, gdy α jest niewymierne. Niech więc α nie należy ani do T_1 ani do U_1 . Musi jednak należeć do klasy T albo U . Przypuśćmy, że α należy do klasy T . Łatwo udowodnić, że jest to największa liczba tej klasy. Gdyby bowiem istniała w tej klasie liczba $\beta > \alpha$, to pomiędzy te liczby moglibyśmy wstawić liczbę wymierną ω spełniającą nierówność

$$\alpha < \omega < \beta$$

Liczba ω należałaby też do klasy T , a więc, jako liczba wymierna, i do T_1 . Wszystkie jednak liczby klasy T_1 muszą być mniejsze od α , a więc i $\omega < \alpha$, co jest sprzeczne z wyżej napisaną nierównością. α musi być największą liczbą klasy T . Jeżeli α należało do klasy U to musiałoby być najmniejszą liczbą tej klasy.

Przejdźmy teraz do interpretacji geometrycznej. Niech będzie dana liczba prosta lub odcinek AB i punkt C dzielący ją na 2 części. O każdym punkcie prostej danej

Fig. 14.

/lub odcinka AB / możemy powiedzieć, czy znajduje się on na prawo, czy też na lewo od punktu C . Punkty leżące na lewo zaliczmy do klasy niższej, na prawo

zaś do wyższej. Zadanie to można teraz przedstawić w sposób odwrotny. Gdy będziemy wiedzieć, do której klasy każdy punkt wymierny i niewymierny prostej /odcinka/ należy, punkt C będzie określony. Jest to t. zw. pewnik Dedekinda. Punkt C jest ostatnim punktem niższej klasy lub pierwszym punktem wyższej klasy.

Pomiędzy zbiorem liczb i punktów można ustanowić pewną odpowiedniość; to znaczy podporządkować liczbom punkty /ewentualnie odcinki/ i nawzajem. Zajmijmy się najpierw podporządkowaniem liczbom punktów. Należy rozpatrzyć 3 wypadki. 1/ Dany jest zbiór liczb całkowitych. Obieramy na prostej stały punkt 0 i dowolną jednostkę miary. Odkładamy następnie, poczynawszy od punktu 0, jednostkę na prostej i punkty, w których upadną końce odcinka, odpowiadać będą kolejnym liczbom całkowitym. W ten sposób otrzymamy na prostej szereg punktów, podporządkowanych zbiorowi liczb całkowitych. 2/ Mamy zbiór liczb wymiernych. Odpowiada mu zbiór punktów wymiernych, nieskończenie blisko siebie le-

żących, niepokrywający jednak całej prostej. 3/ Dany jest zbiór wszystkich liczb rzeczywistych. Odpowiada mu zbiór punktów wymiernych i niewymiernych, zbiór wyczerpujący wszystkie punkty prostej. Dla zilustrowania zależności można ułożyć następującą tablicę:

Z b i ó r   l i c z b : 1. Liczby całkowite. 2. Liczby wymierne. 3. Liczby rzeczywiste.

Z b i ó r   p u n k t ó w . 1. Punkty o współrzędnych całkowitych /zbiór ani gęsty ani zamknięty/. 2. Punkty wymierne /zbiór gęsty, lecz niezamknięty/. 3. Punkty wymierne i niewymierne /zbiór gęsty i zamknięty/.

Postępujemy teraz odwrotnie. Mając odcinek AB i jednostkę MN podporządkujemy odcinkowi liczbę. I tutaj zajść mogą 3 wypadki. 1/ Gdy odłożymy jednostkę na odcinku AB raz, to koniec jednostki miary N upadnie na punkt B ; wówczas punktowi B /odcinkowi AB / odpowiada liczba 1 . 2/ Gdy odłożymy MN na AB k razy, punkt N upadnie na punkt N_k , na lewo od punktu B ; gdy zaś odłożymy jednostkę $k+1$ razy, punkt N upadnie na N_{k+1} , na prawo od B . W takim razie dzielimy MN na m części równych i odkładamy je na AB ; jeżeli ten nowy odcinek odłoży się na AB raz, to odcinkowi AB odpowiadać będzie liczba $\frac{22}{m}$. 3/ Zdarzyć się może, że nawet najmniejsza część jednostki nie będzie się mieścić całkowitą liczbą razy w AB /odcinki niewspół-

A

A, B, A_1

mierne z jednostką/. Utworzy-
my przekrój, w którym do niż-
szej klasy zaliczymy liczby
odpowiadające odcinkom mniej-

A

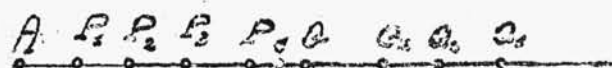
A

Rys. 15.

szym od AB , a do wyższej - odpowiadające odcinkiem większym
od AB . Liczba niewymierna, wyrażona przez ten przekrój,
jest właśnie miarą odcinka AB .

Łatwo wykazać, że działaniom na odcinkach odpowiadają
działania na liczbach i odwrotnie. Więc sumie 2 odcinków
odpowiada suma 2 liczb /odpowiadających odcinkom składo-
wym/, różnicy odcinków odpowiada różnica liczb i t.d.

Mając daną liczbę możemy wykreślić odcinek jej odpowia-
dający. Jest to sprawa bardzo prosta, gdy mamy do czynie-
nia z liczbami całkowitemi lub ułamkowymi. Gdy zaś dana
jest liczba niewymierna α , określona zapemcą przekro-
ju, i dla niej mamy znaleźć odpowiedni odcinek, postępuje-
my w następujący sposób. Od punktu A odkładamy od-
cinki wymierne, odpowiadające liczbom pierwszej klasy
 A_1, A_2, A_3 ; następnie odcinki, których miarą są licz-
by drugiej klasy $A_4, A_5, \dots$ i t.d. Możemy znaleźć 2 liczby
należące do różnych klas, tak mało się różniące, jak nam
się podoba. Liczbom tym odpowiadają 2 dowolne bliskie
punkty P i Q . Wszystkie punkty odpowiadające liczbom

Rys. 16.

I klasy będą leżały po jednej stronie prostej a punkty, które odpowiadają liczbom II

lasy - po drugiej. Na zasadzie pewnika Dedekinda musi istnieć jakiś punkt ζ , odgraniczający obie części prostej ten punkt jest właśnie końcem odcinka AC , odpowiadającego liczbie ζ .

Zbiór wszystkich liczb rzeczywistych stanowi t.zw. continuum arytmetyczne, a zbiór wszystkich odpowiadających mu punktów - continuum geometryczne. Wyżej ustanowiliśmy zależność między continuum arytmetycznym i geometrycznym i przekonaliśmy się, że jedno z nich można uważać za funkcję drugiego i odwrotnie. Gdy więc liczba x zmienia się w obszarze continuum arytmetycznego, odpowiadający jej punkt X ulega zmianie w obszarze continuum geometrycznego.

TEORIA CANTORA. Do pojęcia liczby niewymiernej dojść można, jak już na początku mówiliśmy, dwiema drogami. Jedną z nich, wskazaną przez Dedekinda już poznaliśmy. Teraz zapoznamy się w ogólnych zarysach z inną teorią, podaną przez Cantora, a opartą na pojęciu ciągów.

Ciągiem nazywamy szereg liczb, następujących w pewnym porządku po sobie, przy czem każda liczba, zwana wyrazem